Journal of Islamic Crafts, 2026; 10 (1): 229-254

Journal of Islamic Crafts

Tabriz Islamic Art University 1999

DOI : http://dx.doi.org/10.66224/jic.10.1.418

Original Paper Open Access

Technical and Aesthetic Analysis of the Carpets from Dar al-Masakin of Rasht (1926–1927 CE)

Danial Khoshsima[1]* ,Bijan Arbabi[2]

1. Master of Arts in Carpet Studies, Faculty of Applied Arts, University of Art of Iran, Tehran, Iran
2. Assistant Professor, Department of Carpet, Faculty of Applied Arts, University of Art of Iran, Tehran, Iran

Received: 2025/12/07 Accepted: 2026/04/15

Abstract

Carpet weaving in Gilan, unlike the well-known carpet-weaving centers of Iran, has been the subject of limited systematic research, leaving the region's role in Iran's carpet production largely ambiguous. The existence of five remaining qālīcheh (small carpets) from the years 1305–1306 AH SH, produced in Dār al-Masākin of Rasht under the supervision of the Baldieh (municipality), according to the mayor's proposal at the time, constitutes one of the few documented pieces of evidence of carpet-weaving activity in this area. This study aims to examine the technical and aesthetic aspects of these works and to reassess their position within the broader context of Iranian carpet weaving. The research employs a descriptive–analytical methodology with a historical approach, based on data collected from library sources, field surveys, and direct observation of the samples. Findings indicate that these qālīcheh were produced by Gilanese (Rashti) weavers using local raw materials, combined with vegetal and mineral dyeing techniques, yet under the influence of design patterns and supervision by migrant master weavers from Kashan. Technical analysis reveals a knot density ranging from 35 to 50 knots per 6.5 cm, a Persian weaving structure, and a synergy between the skills of Gilanese weavers and the specialized knowledge imported from Kashan, Farahan, and Saruq. Aesthetically, all samples feature lachak-toranj designs, with indigo and cream colors being the most prominent; the balanced distribution of dark and light colors reflects the urban design traditions of the period. Among the five samples, three include inscriptions (katibe), while two do not. The results demonstrate that these qālīcheh are not only significant from technical and aesthetic perspectives but also serve as reliable documentation to clarify Gilan's contribution to the history of Iranian carpet weaving and the impact of social conditions, master weaver migration, and municipal policies on the production of this period.

Keywords:

Rasht Baladiyeh Carpet, Rasht Dar al-Masakin, Rasht Museum, Gilan Carpet Weaving, Technical Analysis, Aesthetic Study

* Corresponding Author: Danialkhoshsima1@gmail.com

©2026 by the Authors.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

Introduction

Carpet weaving in Iran has long stood as one of the most prominent manifestations of traditional arts, reflecting not only utilitarian functions but also the cultural identity and aesthetic values of diverse regions. Some areas—particularly the northern regions and Gilan province—have received comparatively less attention as independent centers of carpet production due to their specific climatic conditions and high humidity. Although historical evidence indicates that carpet weaving was practiced in parts of Gilan, contemporary production in the province often relies on non-local designs and is commonly marketed under the names of other weaving centers. Nonetheless, the present study identifies five small carpets woven by local weavers around 1926–1927 at Dar al-Masakin of Rasht, now preserved in the Rasht Museum. As documentary evidence, this set strengthens Gilan's standing as a genuine weaving center and calls for a reassessment of prevailing assumptions about the geography of carpet production. Therefore, this research undertakes a technical examination of these carpets—covering weave structure, raw materials, knot density, weaving techniques, and yarn-dyeing methods—and a parallel aesthetic analysis of their motifs, patterns, and color schemes, with the aim of presenting the findings to the scholarly community.

Materials and Methods

This study is a qualitative and developmental research project, employing a descriptive-analytical methodology with a historical and documentary approach. Data were collected through both library research and fieldwork, including photography and direct observation of the samples under study at the Rasht Museum. Following identification and classification, the data were examined, analyzed, and interpreted by the authors from technical and aesthetic perspectives. The objects of study comprise five surviving carpets from the period when carpet weaving was active in the Gilan region, specifically in the city of Rasht, currently preserved in the Rasht Museum. The main research question addressed is: What are the technical and aesthetic components of the Dar al-Masakin carpets in the Rasht Museum, and to which Iranian weaving school do the structure and style of these samples correspond?

Results

In the Museum of Anthropology and Archaeology of Rasht, five handwoven carpets are preserved, which, based on their signatures and weaving style, date back to the years 1305 and 1306 in the Iranian solar calendar (1926–1927 CE). These carpets were woven at Dar al-Masakin of Rasht during the critical early years of the 14th solar century, a period marked by widespread famine, social unrest, and the consequences of political and military upheavals. The carpets under study are made of wool pile with cotton warps and are recognized as prominent examples in the history of carpet weaving in Gilan, known specifically as the Dar al-Masakin carpets of Rasht. Although they were woven within the local context of Rasht, preliminary analysis indicates that their motifs and compositions overlap with the design traditions of the Kashan carpet school. This coexistence of styles raises fundamental questions about local authenticity, the transmission of visual patterns, and cultural connections between Gilan and other artistic centers in Iran. Of the five carpets, three contain inscriptions, while two are without inscriptions. The average knot density is 42 knots per 6.5 centimeters of Persian weave. The carpets are mostly small-sized, all with asymmetrical Persian knots. The predominant colors used are indigo blue and cream, dyed using natural plant-based and mineral dyes. The selvedges of all carpets are continuous, and the foundation structure consists of two wefts. All the carpets feature a Lajvard (corner-medallion) design. Their design school is Kashan, while the weaving location for all pieces is the city of Rasht.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

Discussion

The technical and aesthetic analysis of the Dar al-Masakin carpets indicates that these works were produced using local raw materials while employing the styles and motifs characteristic of the Kashan school. This combination of local craftsmanship and recognized techniques represents a prominent example of interaction between skilled migrant weavers and local artisans, reflecting the effective management of the municipal authorities in utilizing available human and artistic resources. These carpets exemplify the classical composition of Iranian carpets. In terms of classification, they clearly belong to the category of urban and semi-urban carpets; however, some scholars have attributed their style to Bakhtiari, Saruq, or Farahan carpets. Examination suggests that the design and motifs of these carpets are more closely aligned with the Kashan school. In the Iranian carpet-weaving system, due to geographical proximity, designs and motifs are often transmitted between regions through migration, marriage, or other mechanisms that facilitate cultural and technical exchange.

Table 1. The preserved carpets in the Rasht Museum bearing inscriptions that read "Dar al-Masakin, Baladieh of Rasht"

The samples examined in the present study		

Lajvard (Corner-Medallion) Carpets of the Kashan School, Woven in Rasht.

These works hold not only historical and aesthetic value but also serve as authentic documents demonstrating the transmission of technical knowledge, the impact of migration, and the strategic management of human resources under crisis conditions. A comprehensive analysis of these carpets—including technical, aesthetic, and cultural aspects—can clarify the special position of Dar al-Masakin of Rasht in the history of Iranian carpet weaving and contribute to understanding the role of Gilan in Iran's broader carpet-weaving tradition.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

Conclusion

The program implemented by the Municipality of Rasht, aimed at addressing the crises caused by war and famine, identified individuals in need and transferred them to Dar al-Masakin. This center, in addition to providing accommodation and sustenance, was also allocated to migrants from other regions of Iran. During this period, the mayor, with a systematic and planned approach, identified all individuals possessing artistic and industrial skills and employed them in various municipal departments. Masters experienced in carpet weaving, textile weaving, and zari weaving provided the necessary training to local weavers. This initiative, while creating employment opportunities and supporting livelihoods, facilitated the transfer of technical and artistic knowledge to the next generation and preserved traditional skills under crisis conditions. Technical and aesthetic analysis of the Dar al-Masakin carpets indicates that these works were produced using local raw materials while employing the styles and motifs characteristic of the Kashan school. This coexistence of local craftsmanship and established techniques exemplifies the interaction between skilled migrant artisans and local weavers and reflects the effective managerial capabilities of the mayor in utilizing available human and artistic resources. From a technical perspective, examination of knot density, knot type, raw materials, and weaving methods shows that Rasht weavers, leveraging the knowledge of migrant masters, were able to produce carpets of high technical quality. It is noteworthy that all carpet production was carried out under the supervision of non-local masters, with the active participation of local artisans. Comparative analysis of the motifs further demonstrates that the designs were inspired by the Kashan and Farahan schools.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

هنرهای صناعی اسلامی، ۱۴۰۵؛ ۱۰ (۱) :۲۵۴-۲۲۹

Journal of Islamic Crafts

DOI : http://dx.doi.org/10.66224/jic.10.1.418

مقاله پژوهشی

دسترسی آزاد

تحلیل ابعاد فنی و زیبایی‌شناختی قالی‌های دارالمساکین رشت (۱۳۰۵-۱۳۰۶ ه.ش)

دانیال خوش‌سیما[۱]* ،بیژن اربابی[۲]

۱. کارشناسی ارشد پژوهش فرش، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران
۲. استادیار، گروه فرش، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۴/۹/۱۶ پذیرش: ۱۴۰۵/۱/۲۶

چکیده

قالی‌بافی در گیلان، برخلاف مراکز شناخته‌شده قالی‌بافی ایران، کمتر موضوع پژوهش‌های نظام‌مند قرار گرفته و همین امر موجب شده است که نقش این منطقه در نظام تولیدی قالی‌بافی ایران در هاله‌ای از ابهام باقی بماند. وجود پنج تخته قالیچه باقیمانده از سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ هجری شمسی که در دارالمساکین رشت و زیر نظر بلدیه (شهرداری) طبق پیشنهاد شهردار آن سال‌ها، تولید شده‌اند، یکی از معدود شواهد مستند از فعالیت قالیبافی در این خطه به شمار می‌روند. این پژوهش باهدف بررسی فنی و زیبایی‌شناختی این آثار و بازشناسی جایگاه آن‌ها در بستر قالیبافی ایران انجام شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی با رویکرد تاریخی و مبتنی بر گردآوری داده‌ها از طریق منابع کتابخانه‌ای، بررسی‌های میدانی و مشاهده مستقیم نمونه‌ها بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این قالیچه‌ها به دستان بافندگان گیلانی (رشتی) و بهره‌گیری از مواد اولیه بومی، همراه با رنگرزی گیاهی و معدنی، اما تحت‌تأثیر الگوهای طراحی و نظارت استادکاران مهاجر کاشانی تولید شده‌اند. تحلیل فنی حاکی از تراکم گره میان ۳۵ تا ۵۰ گره در ۶٫۵ سانتی‌متر، ساختار بافت به روش فارسی و هم‌افزایی میان مهارت بافندگان گیلانی و دانش تخصصی واردشده از مراکز کاشان، فراهان و ساروق است. در بُعد زیبایی‌شناختی نیز تمامی نمونه‌ها دارای طرح لچک‌ترنج‌اند و رنگ‌های سرمه‌ای و کرم بیشترین حضور را دارند؛ همچنین پخش هماهنگ رنگ‌های تیره و روشن مطابق سنت طراحی شهری صورت‌گرفته است. از میان این پنج نمونه، سه تخته دارای کتیبه و دوتخته بدون کتیبه‌اند. نتایج نشان می‌دهد که این قالیچه‌ها نه‌تنها از نظر فنی و زیباشناختی قابل توجه‌اند، بلکه به‌عنوان مستنداتی معتبر می‌توانند سهم گیلان را در تاریخ قالیبافی ایران و تأثیر شرایط اجتماعی، مهاجرت استادکاران و سیاست‌های شهری بر شکل‌گیری تولیدات این دوره روشن‌تر سازند.

واژگان کلیدی

قالی بلدیه رشت، دارالمساکین رشت، موزه رشت، قالی‌بافی گیلان، فن‌شناسی، زیباشناختی

* مسئول مکاتبات: Danialkhoshsima1@gmail.com

©2026 by the Authors.This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

۱. مقدمه

قالی‌بافی در ایران همواره یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های هنرهای سنتی به شمار می‌رود که علاوه بر کارکرد مصرفی، در بازنمایی هویت فرهنگی، اجتماعی و زیبایی‌شناختی مناطق مختلف کشور نقش تعیین‌کننده‌ای داشته است. در این میان، برخی مناطق ایران به‌واسطهٔ شرایط اقلیمی، اقتصادی یا اجتماعی، در مقایسه با مراکز شناخته‌شده قالی‌بافی، کمتر در کانون توجه پژوهشگران قرارگرفتن‌اند که ازآن‌جمله می‌توان به خطهٔ شمال کشور و خاصه استان گیلان اشاره داشت که به سبب ویژگی‌های اقلیمی خاص و رطوبت بالای محیط، کمتر به‌عنوان خاستگاهی مستقل در حوزه قالی‌بافی مطرح شده است. اگرچه درگذشته قالی‌بافی در گیلان یکی از هنرهای شناخته‌شده و کاربردی بوده است که به‌صورت پراکنده در برخی مناطق این استان بافته و تولید می‌شد؛ لیک امروزه به دلیل سبک معماری جدید و آموزش قالیبافی و همچنین به‌وجودآمدن فرهنگ مصرفی قالی دستبافت، کم‌وبیش قالی غیربومی در استان تولید و در بازار به نام دیگر مناطق قالیبافی عرضه می‌شود. از این رهگذر، با توجه به وجود قالی‌هایی منسوب به رشت در مکانی به نام «دارالمساکین رشت» که زیر مجموعه‌ای از عمارت بلدیه (شهرداری) رشت بوده است، بافته شده است که هم‌اکنون در موزهٔ باستان‌شناسی و مردم‌شناسی شهر رشت نگهداری می‌شود. وجود قالی‌های محفوظ در موزه رشت خود می‌تواند به‌عنوان سندی محکم و متقن برای استان گیلان باشد و گیلان را در زُمرهٔ کانون‌های بافندگی قالی معرفی کند. پرسش اصلی مطروحه این است که مؤلفه‌های فنی و زیباشناختی قالیچه‌های دارالمساکین موزهٔ رشت کدام است و این نمونه‌ها از منظر ساختار و سبک بافندگی برگرفته از کدام مکتب بافندگی ایران است؟ با توجه به توضیحات، این پژوهش بر آن است تا قالیچه‌های موجود در موزهٔ رشت را از منظر ابعاد فنی (ساختار بافت، مواد اولیه، رج‌شمار، ویژگی‌های فنون (فن) بافت و نوع رنگرزی خامه‌ها) و زیباشناختی (نقش، طرح و رنگ‌آمیزی)، واکاوی، مطالعه، تحلیل و به جامعهٔ مخاطب معرفی نماید. با توجه به نظرات مختلف برخی افراد در خصوص اصالت قالی‌های بلدیه رشت و همچنین تکمیل و اصلاح توضیحات آنان، هدف بر این است تا بعد از واکاوی ابعاد مختلف، مکاتب و سبک این قالی‌ها تشخیص داده شوند. این مهم در شناخت دقیق این قالی‌ها می‌تواند مفید واقع گردد.

باوجود اشاره‌های پراکنده به قالی‌های دارالمساکین رشت در پایان‌نامه برخی پژوهشگران، تاکنون مطالعه‌ای مستقل و تحلیلی درباره ویژگی‌های فنی، نقشی و زمینه تولید این آثار انجام نشده و نقش این نهاد در تاریخ تولید هنری منطقه روشن نگردیده است. پژوهش حاضر با رویکردی موردی و مبتنی بر داده‌های میدانی و اسنادی، پنج تخته قالی موجود در موزه رشت را مستندسازی و تحلیل می‌کند و می‌کوشد آثار را در پیوند با شرایط اجتماعی و مهاجرت هنرمندان آن دوره تفسیر نماید. نوآوری پژوهش در پرکردن خلأ مستندسازی فنی این مجموعه و ارائه شواهدی از الگوی تولید تلفیقی متأثر از سنت طراحی کاشان و اجرای بافندگان بومی گیلان است. براین‌اساس، پژوهش ضمن بازخوانی جایگاه دارالمساکین در تولید هنری شهری، چارچوبی برای مطالعه نمونه‌های مشابه در مناطق فاقد سنت تثبیت‌شده قالیبافی پیشنهاد می‌کند.

۲. پیشینهٔ پژوهش

در ارتباط با قالی و نظام قالی‌بافی در جغرافیای گیلان و رشت، تعداد محدودی در قالب مقاله و طرح پژوهشی و پایان‌نامه، به منصهٔ نگارش درآمده است. اگرچه در حوزهٔ بافندگی کم‌تر موردتوجه بوده است؛ اما تنوع دیگر هنرها نظیر گلیم‌بافی، ابریشم‌بافی، رشتی دوزی، مرواربافی، چادرشب‌بافی، دست‌بافت‌های پشمی و غیره، در این خطه از شمال حضوری دیرینه داشته است. ازآنجا گلیم‌بافی هنر نزدیک به قالی‌بافی است، بنابراین چند منبع محدود که به گلیم گیلان و اشاراتی که در طرح‌های پژوهشی به‌نظام قالیبافی گیلان و ظرفیت‌های آن پرداخته است، معرفی می‌شود:

نصرتی لیالمانی و یوزباشی (۱۳۹۹)در مقالهٔ «شناسایی نقوش گلیم گیلان و کاربرد آن در طراحی لباس فرم اداری زنانه و

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

مردانه»، به معرفی، بررسی و سنجش ظرفیت‌های زیباشناختی نقوش گلیم گیلان و استفاده از آن‌ها در طراحی و نقش‌پردازی لباس فرم زنانه، پرداخته‌اند. خاطرنشان می‌گردد. داش ادب (۱۳۹۷) در پایان‌نامهٔ «امکان‌سنجی ظرفیت‌های طرح و نقش و رنگ قالی، جهت بومی‌سازی آن در استان گیلان»، به ظرفیت‌های طراحی قالی در گیلان پرداخته است. او تنها در دو نمونه به بهره‌گیری از نقش‌مایه‌های رشتی دوزی (گلدان و کاج) در طرح قالی گیلان پرداخته است. ازاین‌رو، مقالات و پایان‌نامه‌های حاضر نخستین منبع پژوهشی به‌صورت علمی در ارتباط با قالی و قالی‌بافی استان گیلان است. رجبی (۱۳۹۵) در پایان‌نامهٔ «بررسی وضعیت فرش‌بافی در استان گیلان» به معرفی کارگاه‌های قالی‌بافی پرداخته و اشاراتی نیز به تولیدات طرح‌های غیربومی در استان گیلان پرداخته است؛ تمرکز این پژوهش بیش‌تر بر وضعیت تولید فرش تبریز و قم در استان بوده است. همچنین شاد قزوینی (۱۳۸۸ و ۱۳۸۹) در مقاله‌های «گنج پنهان در نقش‌های گلیم گیلان» و «تنوع نقوش در گلیم‌های دست‌بافت گیلان»، به مطالعه، بررسی، تحلیل و معرفی انواع گلیم بافته‌های گیلان و طرح و نقش آن‌ها پرداخته است. همچنین، دریائی (۱۳۸۶) در کتابی تحت عنوان «زیبایی‌شناسی در فرش دستبافت ایران» به مؤلفه‌های مختلف زیبایی‌شناسی در فرش دستبافت پرداخته است.

۳. روش تحقیق

این پژوهش از نوع پژوهش‌های کیفی و توسعه‌ای و روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی با رویکرد تاریخی و اسنادی و شیوهٔ گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی (عکس‌برداری و مشاهدهٔ نمونه‌های موردمطالعه در موزهٔ رشت) است. داده‌ها پس از شناسایی، طبقه‌بندی و سپس بر مبنای داشته‌های نویسندگان این پژوهش از منظر فنی و زیباشناختی، بررسی، تحلیل و آنالیز شد. آثار موردمطالعه، شامل پنج تخته قالی بازمانده از دوران فعال هنر قالی‌بافی در جغرافیای گیلان و مشخصاً شهر رشت است که در موزهٔ این شهر نگهداری می‌شوند.

۳-۱. اداره یا عمارت بلدیه (شهرداری) رشت

ساختمان فعلی شهرداری رشت که در سال ۱۳۰۵ خورشیدی در ضلع غربی میدان شهرداری افتتاح شد، بنایی تاریخی با الهام از معماری سن‌پترزبورگ است که توسط آرتم سرداراف، معمار ارمنی-آلمانی مقیم رشت، طراحی و ساخته شده است (همشهری آنلاین، ۲۶ مهر ۱۴۰۰)[۱]. این عمارت از زمان افتتاح تاکنون به‌عنوان ساختمان مرکزی شهرداری رشت مورداستفاده قرار گرفته است (شکل ۱ و۲).

شکل ۱. ساختمان شهرداری رشت درگذشته، (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۳/۰۲/۰۸).
Figure 1. The Rasht Municipality Building in the Past. (isnanews.2024/04/28)

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]
[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

شکل ۲. ساختمان شهرداری رشت در زمان فعلی، (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۳/۰۲/۰۸).

Figure 2. The Rasht Municipality Building at Present. (isnanews.2024/04/28)

بااین‌حال، باید توجه داشت که اداره بلدیه رشت در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴، یعنی پیش از ساخت عمارت فعلی، در یک مکان اجاره‌ای واقع در محله آفخرا فعالیت می‌کرد (ایسنا، «ماجرای فرش‌های دارالمساکین رشت»، ۹ اردیبهشت ۱۴۰۳، کد خبر: (۱۴۰۳۰۲۰۹۰۶۵۶۴) ؛ بنابراین، ساختمان فعلی شهرداری رشت، همان نهادی نیست که در دوره فعالیت دارالمساکین مسئولیت مستقیم سازمان‌دهی و مدیریت امور مربوط به فقرا را بر عهده داشته است. اداره بلدیه در آن زمان، در موقعیتی متفاوت و با ساختاری ساده‌تر، وظایف اجرایی خود را انجام می‌داد.

۳-۲. موزه رشت و هنرهای سنتی و بومی گیلان

از برجسته‌ترین هنرهای سنتی گیلان می‌توان به رشتی دوزی، حصیربافی، چادرشب‌بافی، مرواربافی، سفالگری، گلیم‌بافی، چموش‌دوزی و نمدمالی اشاره کرد که هر یک جایگاهی مهم در جغرافیای فرهنگی و هنری استان دارند. در کنار این سنت هنری، موزه باستان‌شناسی و مردم‌شناسی رشت به‌عنوان مهم‌ترین مرکز نگهداری آثار تاریخی، مردم‌نگارانه و صنایع‌دستی گیلان نقش‌محوری دارد. این موزه که نزدیک به هفت دهه در مجاورت سبزه‌میدان رشت فعالیت دارد، در ساختمانی مستقر است که پیش‌تر به میرزا حسین‌خان کسمایی، از همراهان میرزا کوچک‌خان جنگلی، تعلق داشته است (شکل ۳).

شکل ۳. موزه باستان‌شناسی و مردم‌شناسی رشت، (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۸/۰۷/۰۳).

Figure3. Rasht Archaeology and Anthropology Museum (tasnimnews.2019/09/25)

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

این ساختمان در سال ۱۳۴۹ توسط وزارت فرهنگ و هنر خریداری و پس از مرمت، در سال ۱۳۶۷ به‌عنوان موزه بازگشایی شد. موزه بر زمینی به مساحت حدود ۷۰۰ مترمربع و با زیربنای ۶۵۰ مترمربع در خیابان طالقانی قرار دارد و شامل دو بخش اصلی است: بخش مردم‌شناسی در طبقه همکف که مجموعه‌ای از پوشاک، ابزارهای معیشتی، صنایع‌دستی و بازنمایی‌های مشاغل سنتی گیلان را به نمایش می‌گذارد؛ از جمله پوشاک اقوام گیلکی، تالشی، رودباری و دیلمانی، ابزار کشاورزی، سفره‌های حصیری، دستگاه چای‌خشک‌کن، خرمن‌کوب متعلق به دوره ترکان قاجار و سازهای محلی.

۳-۳. پیشینهٔ قالی‌بافی در گیلان

در ارتباط با قالی‌بافی در خطهٔ شمال ایران و به طور خاص در گیلان به دلیل رطوبت زیاد در محیط جُلگه‌ای و معماری خانه‌ها، به‌صورت انبوه نبوده و به‌نوعی فرهنگ قالی‌بافی در این منطقه محدود بوده است، اما شواهد تاریخی حاکی از آن است که این هنر دیرینه درگذشته، همچون دیگر مناطق در گیلان نیز، فعال و رایج بوده است. در برخی منابع تاریخی به حضور قالی‌بافی در این اقلیم اشاره‌شده و نشان می‌دهد که گیلان بخشی از سپهر تاریخی قالی‌بافی ایران بوده است. «محمدبن‌عبدوس‌الجهشیاری می‌نویسد: در خراجی که حاکم طبرستان به خلفای عرب می‌پرداخته ۶۰۰ قطعه قالی طبری وجود داشته است همچنین بنا برنوشته ابن‌خلدون (۷۳۲-۸۰۶ هجری قمری) جزء خراج سالیانهٔ ناحیه طبرستان و گیلان مأمون خلیفه عباسی، ۶۰۰ تخته قالی و قالیچه وجود داشته است» (داش ادب، ۱۳۹۷: ۱۴). منابع تاریخی قدیمی، مانند کتاب «حدود العالم» نوشته به سال ۳۷۲ هجری قمری، نشان می‌دهد که در شمال ایران، فعالیت‌های قالی‌بافی و تولید صنایع مرتبط با الیاف وجود داشته است. مؤلف گمنام این کتاب با اشاره به شهرها و محصولات آن‌ها، به فرش، گلیم و حصیر طبری و دیگر تولیدات محلی اشاره کرده است: «آمل- شهری است عظیم و قصبه طبرستان است و او را شهرستانی است با خندق بی‌باره و از گرد ربض وی است و مستقر ملوک طبرستان است و جای بازرگان است و خواسته بسیار است و اندر وی علما بسیارند بهر علمی، و آب‌های روان است سخت بسیار و از وی جامه کتان و دستار خیش و فرش طبری و حصیر طبری و چوب شمشاد خیزد که به همه جهان جایی دیگر نبود و از وی ترنج و نارنج خیزد، و گلیم سپید گوش و گلیم دیلمی زربافت و دستار چه زربافت گوناگون و کمیخته خیزد و از وی آلات چوبین خیزد، چون کفچه و شانه و شانه نیام و ترازو خانه و کاسه و طبق و طیفوری و آنچ بدین ماند» (حدود العالم۱۳۶۲، ۱۴۵).

«به دستور شاه‌عباس، همچنین در استرآباد، شیروان، قره‌باغ، کاشان، گیلان و مشهد نیز کارگاه‌هایی دایر شد. به نوشتهٔ شاردن، به دستور شاه‌عباس هر کانون بافت فرش می‌بایست فرش را به شیوهٔ خود ببافد» (ادب، ۱۳۹۷: ۱۵). با توجه به این منابع، می‌توان دریافت که درگذشته، خطهٔ شمال کشور و به‌ویژه گیلان، دارای سنت قالی‌بافی بوده است. نویسندگان و جغرافی‌دانان مسلمان که در سفرهای خود به این مناطق آمده‌اند، با مشاهدهٔ این هنر، آن را در آثار خود ثبت کرده‌اند و امروزه تنها نشانه‌های مکتوب از این هنر در دست ما باقی‌مانده است. در تکمیل بخش پیشینه قالیبافی در گیلان، لازم به ذکر است که یک دفتین (شانه) قالیبافی در موزه مردم‌شناسی و باستان‌شناسی شهر رشت، نگهداری می‌شود که مربوط به دوره قاجار است. در پی مصاحبه با آقای میثم نوائیان۱، مسئول امور موزه‌های استان گیلان و کارشناس ارشد میراث فرهنگی، خاطرنشان کردند که دفتین نگهداری شده، از ترکیب چوب و فلز ساخته شده که برای تولید قالی در آن زمان در استان گیلان به کار می‌رفته است و ابعاد آن به ترتیب شامل عرض ۹/۵۰ سانتی‌متر، طول ۳۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۱۳/۵۰ سانتی‌متر است. وزن دفتین ۷۳۰ گرم بوده و از پانزده سال پیش در فهرست آثار ثبت‌شده این موزه قرار دارد. در اطلاعات مربوط به این شیء، نامی از مالک یا اهداکننده آن ذکر نشده و همچنین تاریخ دقیق کشف آن در دفتر اموال موزه ثبت نشده است (جدول ۱).

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

جدول ۱. دفتین (شانه) محفوظ در موزه مردم‌شناسی و باستان‌شناسی رشت، مربوط به دوره قاجار.

Table 1. The daftin (weaving comb) preserved in the Rasht Archaeology and Anthropology Museum, dating to the Qajar period.

دفتین محفوظ در موزه رشت

زوایای مختلف از دفتین (شانه) موجود در موزه رشت

Different angles of the daftin (weaving comb) housed in the Rasht Museum.

بنا بر شواهد موجود، حضور دفتین کشف شده در استان گیلان که متعلق به دوره قاجار در موزه رشت است خود نشانه‌ای از فعالیت‌های قالیبافی در استان گیلان در آن دوره تاریخی است. دفتین، به‌عنوان یکی از ابزارهای کاربردی در فرایند بافت، نه‌تنها می‌تواند بیانگر فعالیت قالیبافی در منطقه باشد، بلکه می‌تواند به‌عنوان گواهی مادی بر وجود تولید قالی در گیلان تلقی شود.

۳-٤. دارالمساکین رشت

در آغاز دهه ۱۳۰۰ خورشیدی، رشت با مسائل اجتماعی تازه‌ای روبه‌رو بود و رسیدگی به اقشار بی‌پناه از وظایف روبه گسترش بلدیه محسوب می‌شد. در همین جریان، نهادی با عنوان «دارالمساکین» شکل گرفت تا سامان‌دهی و اسکان گروه‌های آسیب‌پذیر را بر عهده بگیرد. در خصوص دارالمساکین رشت که در آن زمان زیر نظر اداره بلدیه (شهرداری) رشت وظیفه اسکان و سازماندهی قشر آسیب‌پذیر را داشت، به‌صورت محدود در کتاب‌ها و روزنامه‌های سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ اشاراتی شده است. اطلاعات موجود از دارالمساکین رشت عمدتاً به همین منابع محدود بازمی‌گردد.

در طی مصاحبه‌ای با آقای سینا طارمی[۲]، مدیر نشر دوبون و پروژه راتانی، با اشاره به کتاب تاریخ انقلاب جنگل اثر محمدعلی گیلک (خمامی)، بیان کردند: پس از اشاره به قحطی سال ۱۲۹۶ هجری شمسی، نویسنده این کتاب از وجود مؤسسه‌ای به نام «خیریه» یاد می‌کند و معتقد است که تا آن زمان، نمونه‌ای مشابه این خیریه در ایران وجود نداشته است. به گفته گیلک، این مؤسسه نقش مؤثری در نجات جان هزاران ایرانی در برابر قحطی ایفا کرده است. همچنین، وی به وضعیت مدیریت شهری رشت پس از شکست جنبش جنگل اشاره می‌کند و می‌نویسد که از زمان فروپاشی این جنبش تا مرداد ۱۳۰۵، ریاست بلدیه رشت در اختیار نظامیان بوده است. در این دوره چهارتا پنج‌ساله، شهردار غیرنظامی انتخاب‌نشده و مدیریت شهری عمدتاً توسط افراد نظامی و اعزامی اداره می‌شده است. طارمی در ادامه بیان کرد که در سال ۱۳۰۵، از مجموع بودجه حدود ۱۲,۳۰۰ تومان شهرداری رشت، مبلغ ۵۹۳ تومان به‌صورت ماهانه به دارالمساکین اختصاص‌یافته است؛ رقمی که در زمان خود، بسیار قابل‌توجه بوده است. به گفته ایشان، در آن سال، ۷۵ مرد، ۲۲ زن، ۷ پسربچه و ۸ دختربچه در دارالمساکین مشغول به کار بوده‌اند. زنان عمدتاً در حوزه صنایع‌دستی مانند پشم‌ریسی، قالیبافی و پارچه‌بافی فعالیت می‌کرده‌اند و مردان در امور خدماتی و عملی مرتبط با بلدیه مشارکت داشته‌اند (مصاحبه تلفنی با نگارنده، ۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۴؛ به نقل از: محمدعلی گیلک خمامی، تاریخ انقلاب جنگل).

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

خبرگزاری ایسنا در خصوص شرایط اجتماعی آن سال‌های شهر رشت چنین نوشته است: «در ابتدای این قرن، به‌خاطر حوادثی همچون بمباران‌های متعدد رشت توسط روس‌ها از یک‌سو و قحطی‌های گسترده در کشور و مهاجرت بسیاری از هم‌میهنان به گیلان برای کار در مزارع، شاهد ازدیاد مساکین و کودکان بی والد هستیم. مضاف بر آن بسیاری از کارگران ایرانی که در سکوهای نفتی در باکو کار می‌کردند، به‌خاطر مشکل تابعیتی توسط دولت شوروی، رانده‌شده و گاهی به گیلان سرریز می‌شوند؛ بنابراین، شرایط شهر رشت در آن دوران بسیار بغرنج بوده و این تدبیر بلدیه برای حرفه‌آموزی به مساکین و خرید تضمینی کالاهای تولیدشده وطنی بوده است». آن زمان یکی از وظایف بلدیه (شهرداری) طبق قانون، نظارت و کنترل بر بهداشت عمومی بود و بر امور نوانخانه‌ها، دارالمجانین، دارالمساکین و دیگر مراکز خیریه نظارت می‌کرد و در هزینه‌های جاری این مراکز مشارکت داشت. به‌عنوان نمونه برای فقرای دارالمساکین در زمستان ۱۳۰۴ هیزم و پوشاک مناسب تهیه می‌کند و آمار تعداد آن‌ها هم ذکرشده است: «عده نفرات دارالمساکین رشت که از طرف مخارج بلدیه مأکول و ملبوس آن‌ها داده می‌شود، مرد ۶۷ نفر، زن۴۰ نفر، دختربچه ۹ نفر و پسربچه ۹ نفر است و یک باب خانه هم اداره بلدیه برای جمع‌آوری فقرای جدید تهیه کرده است.» خبرگزاری ایسنا نیز به نقل از روزنامه پرورش در خصوص بودجه دارالمساکین افزوده است: «وقتی بودجه یک سال مصوب برای سال ۱۳۰۵ بلدیه رشت را بررسی می‌کنیم، متوجه می‌شویم، رقم ۵۹۳ تومان بودجه برای دارالمساکین حتی بیشتر از بخش‌هایی همچون تنظیف شهر، هزینه اداری، اطفائیه و اداره بهداشت بلدیه بوده است» (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۳/۰۲/۰۸).

٤. قالیچه‌های بافت دارالمساکین رشت

قالیچه‌های موردمطالعه بر اساس کتیبه‌ها و عبارت‌های موجود در زمینه‌شان، به دهۀ ۱۳۰۰ هجری شمسی، به‌ویژه سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶، و ادارۀ بلدیۀ رشت و زنان تحت پوشش دارالمساکین بازمی‌گردد. نوائیان در ادامه مصاحبه، در خصوص قالیچه‌های موردنظر اظهار داشت: این تخته فرش‌ها پیش‌تر در مخزن موزه نگهداری می‌شدند و بنا بر اسناد موجود در فهرست اموال موزه، با تأسیس موزه رشت در ۲۴ آبان ۱۳۴۹، سازمان میراث فرهنگی وقت در همان سال این پنج تخته قالی را از شهرداری رشت خریداری و به موزه مردم‌شناسی و باستان‌شناسی رشت منتقل کرده است. بااین‌حال، نام فروشنده در مدارک ثبت‌شده مشخص نیست. نوائیان با اشاره به سیاست دوره‌ای موزه شهر رشت در نمایش عمومی آثار موجود در مخزن، افزود: به مناسبت روز جهانی صنایع‌دستی، در تاریخ ۲۰ خرداد ۱۴۰۲ تصمیم گرفته شد این قالیچه‌ها از انبار خارج‌شده و در معرض دید بازدیدکنندگان قرار گیرند. در موزه مردم‌شناسی و باستان‌شناسی شهر رشت، پنج تخته قالی دستباف نگهداری می‌شود که طبق امضا و سبک بافت، به سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ هجری شمسی تعلق دارند. این فرش‌ها در دارالمساکین رشت و در شرایط بحرانی ابتدای قرن چهاردهم هجری شمسی بافته‌شده‌اند؛ دوره‌ای که با قحطی‌های گسترده، نابسامانی‌های اجتماعی، و پیامدهای ناشی از تحولات سیاسی و نظامی همراه بود (شکل ۴).

شکل ٤. قالی‌های محفوظ موزه رشت تحت عنوان بلدیه دارالمساکین رشت.

Figure 4. Carpets preserved in the Rasht Museum under the title Baladiyeh Dar al-Masakin of Rasht .

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

در دارالمساکین، به‌جز افراد ناتوان و بیمار، سایر ساکنان؛ اعم از زنان، مردان و کودکان سالم؛ در بخش‌های مختلف به کار گرفته می‌شدند. اقدام مدیر دارالمساکین که به پیشنهاد شهردار وقت رشت آقای محمد غفاری صورت‌گرفته بود، باهدف شناسایی زنان فقیر و متکدی و فراهم‌سازی امکان اشتغال برای آنان انجام شد. در این راستا، دار یا دستگاه‌های قالیبافی برای این گروه از زنان دایر گردید تا از وضعیت آسیب‌پذیری خارج شوند و در مسیر تولید قرار گیرند. این شناسایی و به‌کارگیری افراد، صرفاً محدود به قالیبافی نبود؛ بلکه در سایر حوزه‌های هنری و صنایع‌دستی نیز از توانمندی آنان بهره گرفته می‌شد. در همین زمینه، روزنامه پرورش در شماره مورخ چهارم خرداد ۱۳۰۵ چنین گزارش می‌دهد:

«در دارالمساکین، شش دستگاه قالیبافی دایر بوده و برای اینکه زن‌های فقیر برای اینکه از شغل تکدی مستخلص سازند، به شغل قالی‌بافی داخل و قریبا ۶ تخته قالیچه به اتمام می‌رسد و ۶ دستگاه دیگر هم تهیه نموده‌اند. ۳ دستگاه پارچه‌بافی دایر شده است و آقای زهری مدیر دارالمساکین نواقصات او را پیشنهاد نموده که پس از تکمیل نفرات مردانه و زنانه دارالمساکین لباس‌های وطن متحدالشکل تهیه نمایند» (سال پنجم، شماره ۴۲۸، یکشنبه ۱۳ شهریور ۱۳۰۷).

در شماره دیگری از روزنامه پرورش اطلاعات قابل‌توجهی درباره فعالیت‌های تولیدی دارالمساکین و نقش آن در تأمین پوشاک کارکنان بلدیه رشت منتشر شده است. بر اساس این گزارش، پارچه‌های بافته‌شده در کارگاه‌های نساجی دارالمساکین، برای تهیه لباس‌های متحدالشکل کارکنان دوایر مختلف شهرداری مورداستفاده قرار می‌گرفته است. در این گزارش آمده است: «در دارالمساکین بلدیه ۴ دستگاه نساجی، و ۲ دستگاه پاپیچ بافی و یک دستگاه لینت حاضر شده و چندین نفر از خواتین محترم به‌اتفاق زنان و دختران ساکنین، به پارچه‌بافی مشغول و از پارچه‌های بافته گذشته، لباس تابستانی سپور، عراده چی‌ها و مهتر و باغبان‌ها و اجزای اطفائیه را تهیه و تحویل نموده‌اند و ۶ دستگاه قالی‌بافی نیز حاضر گردیده که دو دستگاه مشغول بکارند و دستگاه‌های دیگر قریبا بکار انداخته می‌شوند و چندین نفر هم از خواتین محترم به‌اتفاق زن و دخترهای دارالمساکین مشغول به بافتن قالی‌های مرغوب هستند» (روزنامه پرورش، سال پنجم، شماره ۴۲۸، ۱۳ شهریور ۱۳۰۷).

در طی مصاحبه‌ای تلفنی با آقای رضا نوزاد[۳]، پژوهشگر تاریخ مطبوعات، در تاریخ ۷ شهریور ۱۴۰۴ انجام شد. ایشان با استناد به شماره ۱۹۴ از سال دهم روزنامه ستاره ایران، مورخ پنج‌شنبه ۲۱ ذیقعده ۱۳۴۴ قمری / ۱۲ خرداد ۱۳۰۵ شمسی / ۳ ژوئن ۱۹۲۶ میلادی، صفحه سوم، گزارشی درباره فعالیت‌های قالیبافی در دارالمساکین رشت ارائه کردند. در این گزارش آمده است:

«قالیبافی دارالمساکین: رشت شش دستگاه قالیبافی در دارالمساکین دایر بوده و زن‌های فقیر را برای اینکه از شغل تکدی مستخلص شوند، به شغل قالیبافی واداشته‌اند. قریب به شش تخته قالیچه به اتمام می‌رسد و شش دستگاه دیگر نیز تهیه نموده‌اند» (رضا نوزاد، پژوهشگر تاریخ مطبوعات، مصاحبه تلفنی، ۰۷/ ۱۴۰۴/۰۶؛ به نقل از ستاره ایران، ش ۱۹۴، ص ۳). در ادامه آقای رضا نوزاد، ایشان به یکی از مستندات مهم درباره قالی‌های موزه رشت اشاره کردند. به گفته ایشان، در شماره ۱۳۹ از سال سوم روزنامه پرورش، مورخ ۱۰ تیر ۱۳۰۵، گزارشی تحت عنوان «راپورت دارالمساکین» منتشر شده است که دربند ششم آن چنین آمده است: «۶ نفرات زنانه دارالمساکین یک جفت قالیچه به اتمام رسانیده و تحویل دائره مباشرت بلدیه نموده‌اند» این گزارش نشان می‌دهد که تولید و بافت قالی توسط مؤسسات وابسته به بلدیه رشت، دست‌کم از سال ۱۳۰۵ به‌صورت مستند و رسمی در جریان بوده است. نوزاد در پایان مصاحبه تلفنی، به یکی دیگر از مستندات مطبوعاتی مرتبط با فعالیت‌های قالیبافی در دارالمساکین رشت اشاره کردند. به گفته ایشان، در شماره روز سه‌شنبه ۱۳ دی ۱۳۰۵ روزنامه پرورش، ذیل خبر «قالیبافی دارالمساکین»، گزارشی منتشر شده است که نشان‌دهنده تداوم و توسعه این فعالیت‌ها در آن سال است. در این گزارش آمده است: «مدیر دارالمساکین اطلاع می‌دهد که دستگاه‌های قالیبافی حاضر و پشم و نخ تهیه‌شده و قریب از زن‌های دارالمساکین شروع به قالیبافی می‌نمایند» (رضا نوزاد، پژوهشگر تاریخ مطبوعات، مصاحبه تلفنی، ۰۷/ ۱۴۰۴/۰۶؛ به نقل از روزنامه پرورش،

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

۱۳ دی ۱۳۰۵).

نوائیان در پایان مصاحبه افزودند که اقدام شهردار وقت رشت در آن دوره، آغازگر جریانی نو و ورود به‌نوعی تحول در نگرش شهری و مدیریت اجتماعی بوده است. اسکان هم‌زمان افراد بومی و غیربومی در دارالمساکین، در نوع خود بی‌سابقه بوده و علاوه بر نجات جان انسان‌ها در دوران قحطی و نابسامانی، زمینه‌ساز آغاز تولید آثار هنری و بهره‌گیری هدفمند از توانمندی‌های فردی در شرایط بحرانی آن روزگار شده است. آقای نوائیان خاطرنشان کردند که در آن دوره، وظایف شهرداری صرفاً به امور عمرانی و آبادانی محدود نمی‌شده است، بلکه توجه به اقشار آسیب‌پذیر نیز در دستور کار بلدیه رشت قرار داشته است. آثار تولیدشده در این مراکز، پس از تکمیل، توسط خود شهرداری جمع‌آوری می‌شد و به‌عنوان هدیه به وزرا، سفرا، و شخصیت‌های کشوری و لشکری اهدا می‌گردید (نوائیان، میثم. مصاحبه حضوری با نگارندگان درباره قالی‌های بلدیه رشت، موزه مردم‌شناسی و باستان‌شناسی رشت).

٤-١. ساختار فنی و زیبایی‌شناختی قالی‌های بلدیه دارالمساکین رشت

قالیچه‌های موردمطالعه از پرز پشم و چله پنبه بافته‌شده‌اند و یکی از نمونه‌های برجسته در تاریخچه فرش‌بافی گیلان، قالی‌هایی است که به نام «دارالمساکین رشت» شناخته می‌شوند؛ آثاری که در سال‌های ۱۳۰۵ و ۳۰۶۱ هجری شمسی، به سفارش بلدیه رشت و با مشارکت بافندگان گیلانی تولیدشده‌اند. هرچند این قالی‌ها در بستر بومی رشت بافته‌شده‌اند، اما بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که نقوش و ترکیب‌بندی آن‌ها با سنت‌های طراحی در مکتب قالیبافی کاشان هم‌پوشانی دارد. این هم‌نشینی سبک‌ها، پرسش‌هایی بنیادین را درباره اصالت بومی، انتقال الگوهای تصویری، و پیوندهای فرهنگی میان گیلان و دیگر مراکز هنری ایران مطرح می‌سازد. در این بخش، تمامی قالی‌هایی که تحت عنوان «بلدیه رشت» در مخزن موزه رشت نگهداری می‌شدند، شناسایی و ثبت‌شده‌اند. پژوهش حاضر بر پایه مشاهدات میدانی، مستندسازی فنی، و تحلیل زیبایی‌شناختی این آثار شکل‌گرفته است در این بخش، تمرکز بر پنج تخته فرش شاخص از این مجموعه است که ضمن دارابودن ارزش تاریخی، ظرفیت‌های تحلیلی قابل‌توجهی در زمینه اصالت طرح، شیوه بافت، و پیوندهای فرهنگی میان گیلان و دیگر مراکز قالیبافی ایران ارائه می‌دهند.

٤-١-١. قالی اول دارالمساکین رشت

پالت رنگی این قالی بر سه محور اصلی استوار است: قرمزِ لاکی، سرمه‌ای تیره و طیف‌های کرم و سبز زیتونی (شکل ۵).

متن اثر با رنگ قرمز لاکی نقش بازتاب‌دهنده شدت حرارتی بالا است و همچنین حاشیه سرمه‌ای تیره نقش قاب و مهار بصری و رنگ‌های روشن نقش نقطه‌گذاری برای کنترل شلوغی استفاده شده است.

در داخل متن کمابیش حالت تعادل با کاربرد رنگ‌های سردوگرم به‌صورت ذره‌افکنی به‌کاررفته است. در بررسی نقوش بخش‌های مختلف قالی؛ از جمله؛ متن، لچک، ترنج و حاشیه، چنین برمی‌آید که گل‌های شاه‌عباسی نسبت به سایر نقوش هم در اندازه و هم در تعداد برجسته‌تر هستند و بدین ترتیب مرکزیتِ بصری این نقش‌ها تقویت شده است. هدف از انجام این کار، تمرکز بر گل شاه‌عباسی است. حاشیه پهن این قالی در کل کار با رنگ سرمه‌ای تیره، خود را سنگین‌تر از متن اثر کرده است و این‌چنین به نظر می‌رسد که هر چه از متن به بیرون اثر می‌رویم نقوش شلوغ‌تر و رنگ نیز تیره‌تر می‌شود. با چنین جاگذاری رنگ حاشیه، متن نسبت به حاشیه خود را عقب‌تر نشان می‌دهد. هر چند حرکت رنگ‌ها در اثر از تیره به رنگ قرمز و روشن انجام شده اما قدرت رنگ سرمه‌ای تیره بیش‌تر نمایان است. لچک سه متن دارد که لچک وسط از رنگ عاجی است که در تداوم حرکتی کمی از قدرت رنگ سرمه‌ای گرفته است. متن اثر لاکی گرم است که در حس سرزنده بودن به قالی داده است (شکل ۵ و ۶).

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

نقوش به‌کاررفته در این قالی ختایی است و این قالی به همراه یک نمونه دیگر از پنج قالی موجود در موزه رشت، دارای ساختاری منظم و از مکتب شهری کاشان پیروی کرده است. اگر به فرم و جاگذاری نقوش دقت کنیم خواهیم دید که این قالی دارای گوشه‌سازی مکتب شهری است. درحالی‌که در قالی‌های دیگر محفوظ در موزه عدم گوشه‌سازی دیده می‌شود. ترنج دارای دو متن و لچک دارای سه متن است که تقسیم‌بندی رنگ در این دو با طیف تیره و روشن جدا شده است. در متن اثر و در بالا و پایین ترنج دو سر ترنج دیده می‌شود که مابین نوک ترنج و سر ترنج یک گل شاه‌عباسی به کار رفته است و این گل نقش حائل و پیونددهنده را دارد (شکل ۵ و ۶).

شکل ۵. قالی اول دارالمساکین رشت.

Figure 5. The first carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

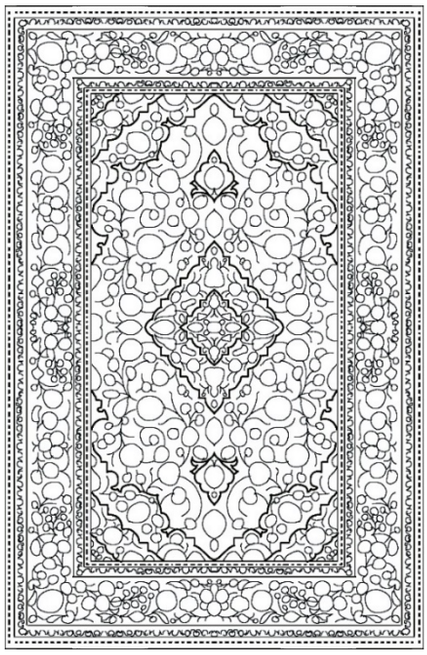

شکل ٦. نمونه خطی طرح قالی.

Figure 6. Linear draft of the carpet design.

جدول ۲. مشخصات فنی قالی اول دارالمساکین رشت.

Table 2. Technical specifications of the first carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

رج‌شمار	نوع چله	جنس چله	جنس پرز	نوع بافت	مکتب	نوع گره	محل بافت
۳۸	فارسی	پنبه	پشم دست‌ریس	لول‌بافت	شهری	گره فارسی (نامتقارن)	رشت
اصالت طرح و نقش	**طول**	**عرض**	**مساحت کل**	**نوع رنگرزی**	**نوع پود**	**قواره**	**نوع شیرازه**
کاشان	۲,۰۶ متر	۱,۲۷ متر	۲,۶۱ متر	گیاهی و معدنی	دوپوده	قالیچه	متصل

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

جدول ۳. جزئیات قالی طرح لچک ترنج دارالمساکین رشت.

Table 3. Details of the Lachak-Toranj carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

تصویر بافت پشت قالی Image of the carpet's back weave	**اندازه‌گیری تعداد گره در ٦,٥ سانتی‌متر** Knot count measurement in 6.5 cm	**نمایی از ریشه قالی** View of the carpet fringe

این قالی دارای زنجیره و دو حاشیه است که تقسیم‌بندی حاشیه از دو حاشیه باریک و یک حاشیه پهن تقسیم شده است. حاشیه باریک از نقش لَته سیب (نصف سیب) و حاشیه پهن از نقوش؛ گل‌های گرد چند پر و گل شاه‌عباسی و برگ کنگره‌ای و غنچه و گل خوشه‌ای تشکیل شده است. برای کنترل قدرت رنگ سرمه‌ای در حاشیه پهن نقوش از رنگ‌های روشن و شاد به کار گرفته شده و در نگاه کلی رنگ سرمه‌ای با نقوش به‌کاررفته در حاشیه یکنواخت شده است. لَور قالی یا ساده باف به رنگ لاکی بافته شده که بر رنگ غالب در متن نیز تأکید دارد. در متن اثر چرخش‌های حلزونی و اسپیرال به‌کاررفته است که در بر روی تمامی این خطوط چرخشی، انواع نقوش؛ گل شاه‌عباسی، گل‌های گرد چند پر، برگ کنگره‌ای، گل‌های تلفیقی و غنچه و برخی نقوش مکمل به‌کاررفته است.

٤-١-٢. قالی دوم دارالمساکین رشت

این قالی نمونه‌ای از ترکیب‌بندی کلاسیک قالی ایران است که در طراحی و تولید این قالی برخلاف نمونه اول که در قسمت قبلی مورد تحلیل قرار گرفت، از مکتب شهری پیروی نکرده است زیرا ساختار و تفکر تولید این قالی این‌چنین نیست. در شناخت مکتب این قالی پُر واضح است که در دسته قالی‌های روستایی و نزدیک به مکتب شهری (نیمه‌شهری) جای می‌گیرد. اما برخی سبک این قالی را به بختیاری و ساروق و فراهان نسبت می‌دهند. چنین به نظر می‌رسد که طرح و نقش این قالی به کاشان نزدیک‌تر است اما با این تفاوت که تمام جزئیات سبک شهری کاشان نیست و همانند برخی نمونه‌های روستایی کاشان است و این مهم را می‌توان در عدم گوشه‌سازی قالی مشاهده کرد (شکل ۷). در تکمیل نظرات باید خاطرنشان کرد که در نظام قالی‌بافی ایران، به دلیل نزدیکی مناطق جغرافیایی، برخی طرح و نقش مناطق انتقال داده می‌شوند چه با مهاجرت و چه ازدواج و مؤلفه‌های دیگری که باعث انتقال آن می‌شود. به طور مثال تولیدات قالی گلپایگان با اینکه در تقسیمات جغرافیایی، متعلق به استان اصفهان است و یا شهر ملایر که متعلق به استان همدان است اما به دلیل نزدیکی با شهرهای استان مرکزی مانند اراک، در تولیدات قالی گلپایگان و ملایر در حال حاضر شاهد طرح و نقش اراک هستیم. در پیرو این نظر، چنین به نظر می‌رسد در تولید این نمونه قالی محفوظ در موزه مردم‌شناسی و باستان‌شناسی شهر رشت، از فرم کلی سبک کاشان و با تلفیق نقوش کاشان با قالی‌های بختیاری، ساروق و فراهان به دستان بافندگان رشت تولید گردیده است.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

این قالی از منظر پالت رنگ، تعداد رنگ محدودی دارد. آبی سرمه‌ای، عاجی متمایل به کرم، اخرایی ملایم، سبز تیره، گلبهی، زرد طلایی و بِژ تیره، از رنگ‌های به‌کاررفته در این قالی است. این محدودیت رنگیِ قالیِ موردِ بررسی، با زیرکی هرچه‌تمام‌تر انتخاب گردیده است و این مهم را می‌توان در هماهنگی کامل میان متن و حاشیه به‌خوبی مشاهده کرد. زمینهٔ آبی تیره در لچک و ترنج، نقش پس‌زمینه سنگین و متعادل‌کننده را دارد، درحالی‌که متن روشن، سطح اثر را باز و زنده نگه می‌دارد. نسبت میان تیرگی و روشنی متن، حس تنفس بصری ایجاد کرده؛ یعنی نه شلوغی بیش از حد به چشم می‌آید و نه تراکم رنگی باعث خفگی اثر می‌شود (شکل ۷ و ۸).

شکل ۷. نمونه قالی دوم دارالمساکین رشت.

Figure7. Second carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

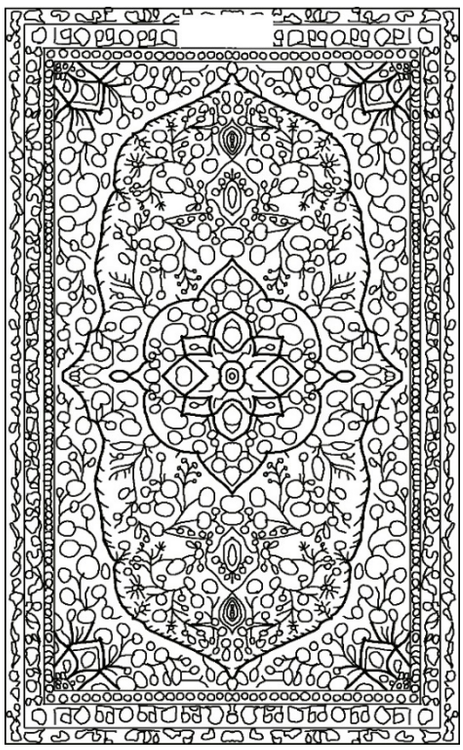

شکل ۸. نمونه طرح خطی قالی.

Figure8. Linear design sample of the carpet.

جدول ٤. مشخصات فنی قالی دوم دارالمساکین رشت.

Table 4. Technical specifications of the second carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

رج‌شمار	نوع چله	جنس چله	جنس پرز	نوع بافت	مکتب	نوع گره	محل بافت
۳۵	فارسی	پنبه	پشم دست‌ریس	لول‌بافت	روستایی	گره فارسی (نامتقارن)	رشت
اصالت طرح و نقش	**طول**	**عرض**	**مساحت کل**	**نوع رنگرزی**	**نوع پود**	**قواره**	**نوع شیرازه**
ساروق و فراهان	۱,۹۸ متر	۱,۲۱ متر	۲,۳۹ متر	گیاهی و معدنی	دوپوده	دو ذرع	متصل

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

جدول ۵. جزئیات قالی دوم دارالمساکین رشت.

Table 5. Details of the second carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

تصویر ترنج قالی Image of the carpet's Toranj (central medallion)	**تصویر ریشه قالی** Image of the carpet fringe	**تصویر کتیبه قالی** Image of the carpet's inscription panel

از لحاظ شیوه اجرا، نقش‌مایه‌ها مابین هندسی (شکسته) و منحنی (گردان) است و در قالی‌های نیمه‌شهری و روستایی این مهم به‌وفور دیده می‌شود. نقوش به‌کاررفته در این قالی را نقوش نیمه منحنیِ گل شاه‌عباسی، گل گرد، گل چند پر، گل خوشه‌ای، برگ کنگره‌ای، غنچه، شاخه و سربرگ تشکیل داده‌اند. در متن و اثر در قسمت بالا و پایین ترنج، شاهد سرترنج هستیم که تا نزدیکی حاشیه‌های بالا و پایین امتداد پیدا کرده است. از منظر مکتب، این قالی در حاشیه‌هایش، اثری از گوشه‌سازی منظم همانند قالی‌های مکتب شهری به کار نرفته است. در مجموع، ارزش زیبایی‌شناختی این قالی بر سه‌پایه اصلی استوار است: ۱- تعادل میان تیرگی و روشنی که به اثر عمق و تنفس داده است. ۲- ریتم نرم و یکنواخت نقوش ختایی که سطح را آرام نشان می‌دهد. ۳- اجرا درست نقوش به‌کاررفته که در تمامی اثر به یک شیوه (حائل شیوه گردان و شکسته) بافته شده است.

٤-۱-۳. قالی سوم دارالمساکین رشت

قالی محفوظ در موزه رشت با کتیبه‌ای تحت عنوان (بلدیه رشت ۱۳۰۶) از منظر مکتب، روستایی و از نظر سبک، کاشان است. طرح این قالی دو ذرع، لچک ترنج است که از یک ترنج شانزده‌گوشه و چهار لچک هفت‌گوشه تشکیل شده است. پالت رنگِ قالی مورد بررسی شامل: سرمه‌ای تیره، کرم روشن، بیدمشکی، سوخته‌ای، دوغی، ساقه چناری، کله غازی، خاکی تیره و قرمز است که رنگ‌های سرمه‌ای تیره، کرم روشن و خاکی تیره در تضاد و هماهنگی با یکدیگر قرار گرفته‌اند. سرمه‌ای تیره به‌عنوان رنگ زمینه، حس سنگینی و عمق به قالی بخشیده است. پخش رنگ‌های روشن در زمینه اثر کمی از قدرت رنگ سرمه‌ای تیره کم کرده و یکنواختی و یکپارچه بودن به زمینه القا کرده است. در حاشیه پهن نیز مجدد شاهد کنترل قدرت رنگ سرمه‌ای تیره توسط رنگ‌های روشن و شاد هستیم به صورتی که در نگاه کلی به‌سختی می‌توان رنگ زمینه حاشیه پهن را تشخیص داد (شکل ۹).

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

شکل ۹. قالی سوم دارالمساکین رشت.

Figure9. Third carpet from the Rasht of the third carpet.

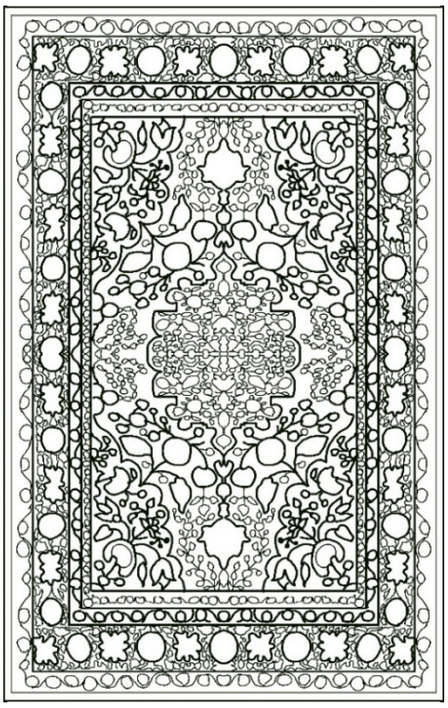

شکل ۱۰. نمونه طرح خطی قالی سوم.

Figure10. Linear design samp Dar al-Masakin.

جدول ٦. مشخصات فنی قالی سوم دارالمساکین رشت.

Table 6. Technical specifications of the third carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

رج‌شمار	نوع چله	جنس چله	جنس پرز	نوع بافت	مکتب	نوع گره	محل بافت
۴۵	فارسی	پنبه	پشم دست‌ریس	لول‌بافت	روستایی	گره فارسی (نامتقارن)	رشت
اصالت طرح و نقش	**طول**	**عرض**	**مساحت کل**	**نوع رنگرزی**	**نوع پود**	**قواره**	**نوع شیرازه**
ساروق و فراهان	۲,۲۵ متر	۱,۲۳ متر	۲,۷۶ متر	گیاهی و معدنی	دوپوده	دو ذرع	متصل

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

جدول ۷. جزئیات قالی سوم دارالمساکین رشت.

Table 7. Details of the third carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

تصویر بافت پشت قالی و شیرازه Image of the carpet's back weave and selvedge	**تصویر کتیبه قالی** Image of the carpet inscription panel	**اندازه‌گیری تعداد گره در 6.5 سانتی متر** Knot count measurement in 6.5 cm

الگوی کلی طرح در ابعاد مستطیل‌شکل جای گرفته است. به صورتی که ترنج با شانزده‌گوشه، به‌خوبی در مرکزیت اثر نشسته است. خلوتی و شلوغی نقوش به‌کاررفته با اینکه در اشکال مختلف بافته شده است ولی در کل ریزودرشت بودن نقوش یکپارچه در سراسر اثر پخش شده است. از منظر روابط حاشیه و متن در طراحی این قالی، عناصر متن نسبت به حاشیه در تقدم دیداری قرار داشته و عناصر حاشیه مجذوب آن شده‌اند. به لحاظ کمی، نقش‌مایه‌های حاشیه با تراکم بیشتر تصویر شده و پاسخگوی آهنگ حرکت و اندازه عناصر نقش در متن شده‌اند. بادقت به طرح خطی قالی (شکل ۱۰) ، متوجه بعضی از قوانین گشتالت می‌شویم. در این قالی چند اصل گشتالت اعم از اصل تقارن (گل‌های گرد حاشیه‌ها و چیدمان نقوش در لچک و ترنج‌ها) و اصل مجاورت (چیدمان گل‌ها) و اصل شکل و زمینه (جداکردن نقش‌ها از زمینه با استفاده از رنگ‌های متضاد) به‌کاررفته است. در حوزه تقسیمات طراحی، اگر یک‌چهارم سمت راست پایین قالی را در نظر بگیریم؛ یک‌سوم از عرض آن به کل حاشیه‌ها تعلق دارد و دو سوم باقی‌مانده از یک‌چهارم عرض به لچک و مابقی به زمینه اختصاص پیدا کرده است که این امر تا حدودی از تقسیمات بخش‌های مختلف طرح از منظر مکتب شهری پیروی کرده است.

٤-١-٤. قالی چهارم دارالمساکین رشت:

قالیچه محفوظ در موزه رشت، از منظر نظام قالیبافی، در مکتب شهری و به سبک کاشان طراحی و به دستان بافندگانِ رشتی تولید گردیده است. این قالیچه به همراه یک نمونه دیگر برخلاف قالی‌های موجود در موزه، کتیبه ندارد. ساختار کلی اثر بر پایه تقارن چهارسویه استوار است. این قالی ترکیبی از نقوش ختایی و اسلیمی است که در بخش لچک و ترنج و همچنین حاشیه پهن، شاهد چرخش‌های نقوش اسلیمی هستیم. نقوش اسلیمی در این قالی نسبت به قالی‌های دیگر موزه رشت، بیش‌تر استفاده شده است (شکل ۱۱).

با اتکا به بازطراحی فرم خطی قالی، متوجه می‌شویم که قوانین گشتالت در این اثر دیده می‌شود. اصل تقارن در ساختار کل قالی رعایت شده است. اصل مجاورت در چیدمان گل‌ها باعث شده است که چشم مسیر مشخصی را دنبال کند. اصل

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

شکل و زمینه با استفاده از رنگ‌های متضاد، نقش‌ها از زمینه جدا شده و وضوح بصری پیدا کرده‌اند. اصل استمرار در حاشیه‌ها با تکرار نقش‌ها، حس انسجام و پیوستگی ایجاد می‌کند. رنگ‌ها به‌صورت متوازن و هدفمند در سراسر قالی پخش شده‌اند؛ هیچ ناحیه‌ای از نظر رنگی غالب یا مغلوب نیست. رنگ‌های استفاده شده در این قالی از: سرمه‌ای، کرم، ساقه چناری، لاکی، نارنجی، دوغی، قرمز، خاکی، کاهی، ارتشی، اطلسی و ساقه‌ای تشکیل شده است. حضور رنگ‌های گرم در حاشیه پهن و حاشیه باریک و رنگ‌های سرد در متن، تضاد حرارتی کنترل‌شده‌ای پدید آورده که باعث عمق گیری و برجسته‌شدن مرکز شده است. در لچک و ترنج رنگ کرم دیده می‌شود که باعث شده بر خلاف رنگ سرمه‌ای در متن و قرمز در حاشیه، یک هماهنگی و پخش مناسب رنگ کرم در چهارگوشه و مرکز متن پیدا کند (شکل ۱۱).

شکل ۱۱. قالی چهارم دارالمساکین رشت.

Figure11. Fourth carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

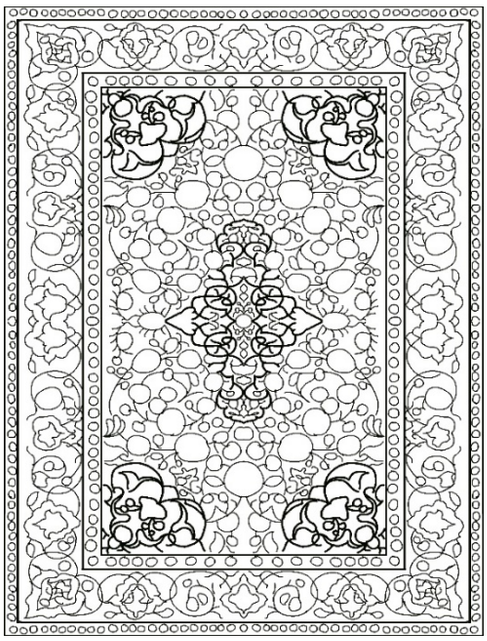

شکل ۱۲. نمونه خطی قالی چهارم.

Figure12. Linear draft of the fourth carpet.

جدول ۸. مشخصات فنی قالی چهارم دارالمساکین رشت.

Table 8. Technical specifications of the fourth carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

رج‌شمار	نوع چله	جنس چله	جنس پرز	نوع بافت	مکتب	نوع گره	محل بافت
۴۹	فارسی	پنبه	پشم دست‌ریس	لول‌بافت	شهری	گره فارسی (نامتقارن)	رشت
اصالت طرح و نقش	**طول**	**عرض**	**مساحت کل**	**نوع رنگرزی**	**نوع پود**	**قواره**	**نوع شیرازه**
ساروق و فراهان	۲,۰۸ متر	۱,۴۷ متر	۳,۰۵متر	گیاهی و معدنی	دوپوده	قالیچه	متصل

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

جدول ۹. جزئیات قالی چهارم دارالمساکین رشت.

Table 9. Details of the fourth carpet from the Rasht Dār al-Masākin.

تصویر بافت پشت قالی Image of the carpet's back weave	**تصویر ترنج و مرکز قالی** Image of the carpet medallion and center	**اندازه‌گیری تعداد گره در 6.5 سانتی‌متر** Knot count measurement in 6.5 cm

اگر این قالی را از منظر روابط حاشیه و متن در طراحی بسنجیم؛ خواهیم دید که عناصر طراحی در متن و به‌خصوص مرکزیت (ترنج)، خود را جلوتر از حاشیه نشان می‌دهد. جاذب و مجذوب (غالب و مغلوب) این قالی نشان می‌دهد که قصد طراح در مرحله اول، دیدن نقش جاذب و غالب یعنی ترنج مرکزی است. با این تفاسیر هرچند در این اثر ترنج کوچک طراحی شده، اما نیت و تمرکز، درگیرکردن چشم مخاطب به مرکز کار با استفاده از رنگ روشن است. همه عناصر این قالی اعم از متن و حاشیه‌ها (پهن و باریک) و زنجیره، در جهت اهمیت بخشیدن به ترنج به‌نوعی با حرکات و چرخش‌ها، محو نقش اصلی مرکز (ترنج) شده‌اند.

در نگاه کلی، هیچ نقطه‌ای رها نشده، اما آشفتگی ایجاد نشده است. تضاد رنگ گرم و سرد، روشن و تیره، متن و حاشیه را به تعادل و یکنواختی بصری رسانده است. ساختار منظم و رعایت تقارن، با دید مکتب شهری پیش رفته است.

٤-١-٥. قالی پنجم دارالمساکین رشت

رنگ‌های به‌کاررفته در این قالی دو ذرع، با اسامی شناخته شده در هنر قالی عبارت‌اند از: سرمه‌ای تیره، کرم، چهره‌ای، زرد، ساقه چناری، دوغی، مرواریدی، خاکستری، قرمز، سوخته‌ای. طرح لچک ترنج این قالی که از یک ترنج هشت‌گوشه و یک لچک چند بندهِ کشیده، تشکیل شده است. از مرکز اثر که به رنگ ملایم کار شده تا متن که تیره و لچکی که بر خلاف ترنج، روشن کار شده، یک ساختارشکنی رنگی را شاهد به وجود آمده است؛ این ساختارشکنی از طرفی در بیش‌تر قالی‌های روستایی و یا نیمه‌شهری دیده می‌شود. هم‌رنگی حاشیه پهن با رنگ متن اثر، باعث شده تا پخش رنگ سرمه‌ای تیره با هماهنگی انجام شود (شکل ۱۳). در این قالی با اینکه تقسیم‌بندی حاشیه و متن و مابقی عناصر تا حدودی از قوانین مکتب شهری پیروی کرده است اما حاشیه پهن قدرت زیادی در خودنمایی خود نداشته و آن هم به دلیل بزرگی ترنج و امتداد سرترنج‌ها در بالا و پایین ترنج است (شکل ۱۴). در این قالی همانند قالی بخش قبلی، رابطه حاشیه و متن، جاذب و مجذوب (غالب و مغلوب) است با این تفاوت که در بخش قبلی، قالی مورد بررسی از منظر رنگی باعث شده بود تا قدرت در به‌رخ‌کشیدن ترنج باشد؛ اما در این قالی، بزرگی ترنج و توجه زیاد به سر ترنج باعث شده تا همه عناصر طراحی، در به‌تصویرکشیدن ترنج اثر پیش‌قدم باشند.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

شکل ۱۳. قالی پنجم دارالمساکین رشت.

Figure13. Fifth carpet from the Rasht fifth carpet.

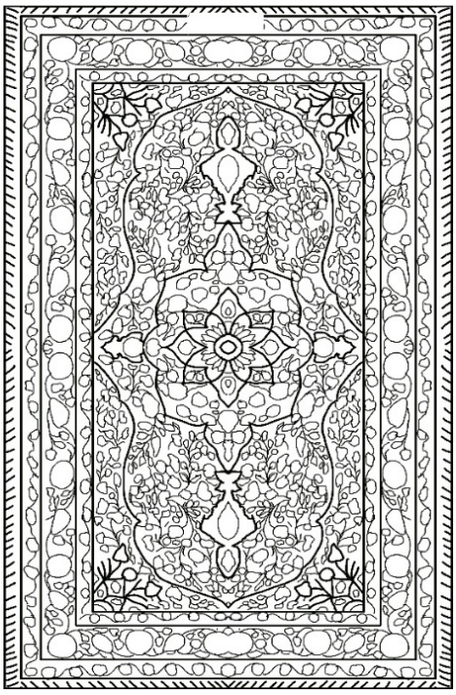

شکل ۱٤. نمونه طرح خطی قالی پنجم.

Figure14. Linear design sample of the Dar al-Masakin.

جدول ۱۰. مشخصات فنی قالی پنجم دارالمساکین رشت.

Table 10. Technical specifications of the fifth carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

رج‌شمار	نوع چله	جنس چله	جنس پرز	نوع بافت	مکتب	نوع گره	محل بافت
۴۶	فارسی	پنبه	پشم دست‌ریس	لول‌بافت	روستایی	گره فارسی (نامتقارن)	رشت
اصالت طرح و نقش	**طول**	**عرض**	**مساحت کل**	**نوع رنگرزی**	**نوع پود**	**قواره**	**نوع شیرازه**
ساروق و فراهان	۲٫۲۵ متر	۱٫۲۷ متر	۲٫۸۵ متر	گیاهی و معدنی	دوپوده	دو ذرع	متصل

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

جدول ۱۱. جزئیات قالی پنجم دارالمساکین رشت.

Table 11. Details of the fifth carpet from the Rasht Dar al-Masakin.

	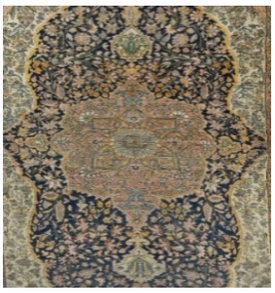	
تصویر کتیبه قالی Image of the carpet inscription panel	**تصویر مرکز و ترنج قالی** Image of the carpet center and medallion	**تصویر ریشه قالی** Image of the carpet fringe

اگر از منظر اصول گشتالت به این قالی بپردازیم؛ به چند اصل آن می‌شود بسط داد. اولین اصل، اصل کل‌گرایی است که با این اصل در نگاه کلی، طرح را می‌توان به‌صورت یک ساختار واحد درک کرد و پیچیدگی نقوش ریز در متن و حاشیه، به‌جای ایجاد بی‌نظمی و شلوغی، در قالب یک کلّ منسجم دریافت می‌شود. حضور ترنج با ساختار ستاره‌ای و تقارن چهاربخشی، هسته اصلی این کلیت را می‌سازد و دیگر عناصر طراحی، حول آن سازمان می‌یابند. دومین اصل، اصل شکل و زمینه است که نشان می‌دهد نقوش به‌کاررفته در عناصر طراحی، به‌عنوان شکل و زمینه سرمه‌ای و کرم و دوغی به‌عنوان پس‌زمینه عمل می‌کنند. کنتراست رنگی میان ترنج روشن‌تر و زمینه تیره‌تر، مرز ادراکی شکل و زمینه را واضح کرده و امکان تمرکز چشم بر مرکز را تقویت می‌کند. سومین اصل، اصل مجاورت است که این اصل در نقوش ختایی کاملاً نمایان است. گل‌ها و برگ‌ها با فاصله‌های بسیار کم کنار هم قرار گرفته‌اند و چشم آن‌ها را نه به‌عنوان عناصر مستقل، بلکه به‌صورت خوشه‌های بصری دریافت می‌کند. این تجمع، یک ریتم متراکم و تکرارشونده می‌سازد که حرکت چشم را در مسیرهای منحنی هدایت می‌کند. اصل دیگر، اصل مشابهت است که در نظام قالیبافی ایران تکرار یک الگوی مشخص به‌وفور استفاده می‌شود. از گل‌های انتزاع شده این قالی مانند: گل نرگس، گل شاه‌عباسی، گل‌های گرد چند پر، برگ‌ها و غنچه‌ها، باعث می‌شود چشم آن‌ها را در گروه‌های منسجم تشخیص دهد. این شباهت در سطح رنگی نیز دیده می‌شود. اصل دیگر در این قالی، اصل تقارن است؛ اصل تقارن در گشتالت بیان می‌کند که هرگاه دو عنصر نسبت به یک محور مشترک متقارن باشند، ذهن انسان آن‌ها را به‌صورت یک کل مرتبط درک می‌کند؛ حتی اگر در واقعیت هیچ پیوندی میانشان وجود نداشته باشد. در این قالی، تقارن محوری در چهار جهت، همراه با توزیع متناسب نقوش و رنگ‌ها، ثبات ادراکی ایجاد می‌کند. تعادل رنگی میان زمینه سرمه‌ای تیره و لچک و ترنج روشن این حس ثبات را تقویت می‌کند.

شاخص قلم در طراحی این قالی، باوجود به‌کارگیری نقوش ریزودرشت، با هماهنگی در کل اثر پخش شده است. عدم گوشه‌سازی در این قالی طبق مکتب روستایی انجام شده است. با اینکه گوشه‌سازی در قسمت راست و چپِ پایینِ اثر تا حدودی درست انجام شده، اما در قسمت راست و چپِ بالا چنین نیست و این نشانه، بیانگر شاخصه قالی‌های روستایی و نیمه‌شهری ایران است.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

۵. نتیجه‌گیری

پس از پایان جنگ جهانی اول، استان گیلان به‌ویژه شهر رشت شاهد تغییرات اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای بود. مهاجرت قشر وسیعی از مردم از مناطق کاشان، فراهان، کردستان، آذربایجان، همدان، قزوین و سایر نواحی ایران، ناشی از قحطی، ناامنی و فشارهای اقتصادی، شرایطی اضطراری در شهر رشت ایجاد کرد. شهردار وقت آن سال رشت (محمد غفاری) با درک دقیق این بحران، اقدام به سازمان‌دهی دارالمساکین رشت نمود و هم جمعیت بومی و آسیب‌پذیر رشت و هم مهاجران غیربومی را که مهارت‌های هنری و فنی متنوعی داشتند، در آن مکان (دارالمساکین) جای داد. این اقدام هم کارکرد اجتماعی و هم بستری برای جلوگیری از فقر و بیکاری برای اقشار آسیب‌پذیر به‌حساب می‌آمد. تحلیل فنی و زیبایی‌شناختی قالی‌های دارالمساکین (۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ هجری شمسی) نشان می‌دهد که این آثار با استفاده از مواد اولیه محلی، اما با بهره‌گیری از سبک‌ها و نقوش شناخته‌شده مکتب کاشان و در برخی نمونه‌ها (شکل ۷، ۹ و۱۳) با تلفیق کاشان و ساروق و فراهان تولیدشده‌اند. تحقیقات میدانی و کتابخانه‌ای حاکی از آن است که تعداد دقیق قالی‌های تولیدشده در دارالمساکین نامعلوم است و تنها پنج تخته در دسترس قرار دارد. از این پنج تخته، سه تخته دارای کتیبه و دوتخته بدون کتیبه هستند. تشخیص دیگر آثار تولیدی بدون کتیبه و امضا، به دلیل انطباق ویژگی‌های فنی با سبک‌های کاشان و فراهان، کاری دشوار است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این قالیچه‌ها به دستان بافندگان گیلانی (رشتی) و بهره‌گیری از مواد اولیه بومی، همراه با رنگرزی گیاهی و معدنی، اما تحت‌تأثیر الگوهای طراحی و نظارت استادکاران مهاجر کاشانی تولید شده‌اند. تحلیل فنی حاکی از تراکم گره میان ۳۵ تا ۵۰ گره در ۶/۵ سانتی‌متر و ساختار بافت به روش فارسی است. در بُعد زیبایی‌شناختی نیز تمامی نمونه‌ها دارای طرح لچک‌ترنج‌اند و رنگ‌های سرمه‌ای و کرم بیشترین حضور را دارند؛ همچنین پخش هماهنگ رنگ‌های تیره و روشن مطابق سنت طراحی شهری صورت‌گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که این قالیچه‌ها نه‌تنها از نظر فنی و زیباشناختی قابل توجه‌اند، بلکه به‌عنوان مستنداتی معتبر می‌توانند سهم گیلان را در تاریخ قالیبافی ایران و تأثیر شرایط اجتماعی، مهاجرت استادکاران و سیاست‌های شهری بر شکل‌گیری تولیدات این دوره روشن‌تر سازند. شرایط رطوبتی و شرجی رشت، مراقبت از این قالی‌ها را پیچیده‌تر از سایر موزه‌های ایران می‌کند. مطالعات میدانی نشان داده‌اند که نصب فعلی قالی‌ها بر قاب‌ها مناسب نیست و نیازمند بازبینی و نصب مجدد با استانداردهای موزه‌ای است. همچنین، به دلیل گذشت بیش از صدسال و فرسایش طبیعی، برخی قسمت‌های قالی‌ها آسیب‌دیده و حتی پارگی‌هایی مشاهده‌شده است. برای جلوگیری از تخریب بیشتر، استفاده از شیشه محافظ و رعایت شیوه‌های استاندارد حفاظتی ضروری است. این پژوهش، در نوع خود سعی کرده تا جایگاه ویژه دارالمساکین رشت را در تاریخ قالیبافی ایران روشن سازد و به تبیین نقش گیلان در نظام قالیبافی ایران کمک کند.

سپاسگزاری: جا دارد از آقایان: میثم نوائیان، سینا طارمی، محمد افروغ و رضا نوزاد قدردانی شود، به‌خاطر راهنمایی و حمایت‌های ارزشمندشان که در انجام این پژوهش نقش مؤثری داشته‌اند.

مشارکت نویسندگان: پیشنهاد موضوع، جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات در زمینه موضوع اصلی مقاله، گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی به همراه تنظیم جداول و تصاویر، ویراستاری ادبی، ترجمه و نگارش پیش‌نویس اولیه مقاله، بر عهده نویسنده اول بوده است. نقش نویسنده دوم محدود به ارائه راهنمایی‌های پژوهشی، کمک در ساختاربندی مطالب و بخش‌بندی مقاله بوده است.

تأمین مالی: نویسندگان هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکردند.

تضاد منافع: تمامی مراحل میدانی این پژوهش اعم از جمع‌آوری اطلاعات تاریخی و ابعاد فنی و زیبایی‌شناسی و بازطراحی فرم قالی، مشاهده و ثبت تصاویر و همچنین تجزیه‌وتحلیل داده‌ها، توسط نویسنده مسئول انجام شده و با مشورت و راهنمایی نویسنده دوم تکمیل گردیده است.

دسترسی به داده‌ها و مواد: برای مطالعه و بررسی قالی‌های (بلدیه دارالمساکین رشت) محفوظ در موزه باستان‌شناسی و مردم‌شناسی شهر رشت، روش

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

میدانی با حضور در موزه رشت و بررسی به ابعاد فنی و زیبایی‌شناختی آنان انجام گردید و در تکمیل پژوهش از منابع معتبر اسنادی از جمله کتب و روزنامه‌ها و برخی سایت‌ها استفاده شده است. به دلیل محدودبودن برخی منابع کتابخانه‌ای، به روش میدانی از برخی پژوهشگران، مصاحبه صورت‌گرفته است.

پی‌نوشت‌ها

۱. میثم نوائیان، مسئول امور موزه‌های استان گیلان و کارشناس ارشد میراث فرهنگی، مصاحبه حضوری با نگارندگان، ۳ مرداد ۱۴۰۴.

۲. سینا طارمی، مدیر نشر دوبون و پروژه راتانی، مصاحبه تلفنی با نگارندگان، ۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۴، به نقل از: گیلک (خمامی)، محمدعلی. (۱۳۷۱). تاریخ انقلاب جنگل. رشت: نشر گیلکان. چاپ اول.

۳. رضا نوزاد، پژوهشگر تاریخ مطبوعات، مصاحبه تلفنی با نگارندگان، ۱۴۰۴/۰۶/۰۷؛ به نقل از روزنامه پرورش، سال سوم ۱۳ دی ۱۳۰۵ و شماره ۱۳۹، ۱۰ تیر ۱۳۰۵ و همچنین، روزنامه ستاره ایران، ش ۱۹۴، سال دهم، پنج‌شنبه ۲۱ ذیقعده ۱۳۴۴ / ۱۲ خرداد ۱۳۰۵ / ۳ ژوئن ۱۹۲۶، صفحه ۳.

منابع

References

Dadash Adab, T. (2019). A feasibility study of carpet design, motifs, and color capacities for localization in Gilan Province (Master's thesis). Faculty of Architecture and Art, University of Kashan. [In Persian].

Daryaei, N. (2007). Aesthetics in Iranian handwoven carpets. Tehran: National Carpet Center of Iran. [In Persian].

isna. (2024/04/28) /news/1403020906564 https:// www.isna.ir. [In Persian]. hamshahrionline. (2021/10/18) / news/632823/ https:// www.hamshahrionline.ir. [In Persian].

Majhūl al-Mu'allif. (1983). Hudūd al-'Ālam min al-Mashriq ilā al-Maghrib (Written in 372 AH; Edited by M. Sotoudeh). Tehran: Tahouri Library. [In Persian].

Nosrati Lialmani, S., & Youzbashi, A. (2020). Identification of Gilan kilim motifs and their application in designing men's and women's administrative uniforms. Iranian Journal of Industrial Arts. [In Persian].

Rajabi, S. (2016). An investigation into the status of carpet weaving in Gilan Province (Master's thesis). Faculty of Applied Arts, University of Art, Tehran. [In Persian].

Shad Qazvini, P. (2009). The diversity of motifs in handwoven kilims of Gilan. Ketab-e Mah-e Honar Monthly Journal, Issue 128.

Shad Qazvini, P. (2010). The hidden treasure in Gilan kilim motifs. Ganjineh Asnad Quarterly Journal. [In Persian].

Tasnimnews. (2019/09/25)/fa/news/1398/07/03/2104267 https:// www.tasnimnews.com. [In Persian].

داش ادب، طیبه. (۱۳۹۷). امکان‌سنجی ظرفیت‌های طرح و نقش و رنگ قالی، جهت بومی‌سازی آن در استان گیلان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه کاشان، دانشکده معماری و هنر، بهمن.

دریائی، نازیلا . (۱۳۸۶). «زیبایی‌شناسی در فرش دستبافت ایران». تهران: مرکز ملی فرش ایران. چاپ اول.

رجبی، صفیه (۱۳۹۵). بررسی وضعیت فرش‌بافی در استان گیلان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر تهران.

شاد قزوینی، پریسا. (۱۳۸۸). «تنوع نقوش در گلیم‌های دست‌بافت گیلان»، مقاله، ماهنامه کتاب ماه هنر، پیاپی۱۲۸، اردیبهشت.

شاد قزوینی، پریسا. (۱۳۸۹). «گنج پنهان در نقش‌های گلیم گیلان»، مقاله، فصلنامه گنجینه اسناد، تیر.

مجهول المولف. ۱۳۶۲.حدود العالم من المشرق الی المغرب (تألیف: ۳۷۲ ه.ق). به تصحیح منوچهر ستوده. چ۱. تهران: کتابخانه‌ی طهوری.

نصرتی لیالمانی، سپیده- یوزباشی، عطیه. (۱۳۹۹). «شناسایی نقوش گلیم گیلان و کاربرد آن در طراحی لباس فرم اداری زنانه و مردانه»، مقاله، هنرهای صناعی ایران، تیر.

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

[Downloaded from mail.jih-tabriziau.ir on 2026-10-25]

[DOI: 10.66224/jic.10.1.418]

This page is intentionally rendered without text

این صفحه آگاهانه بدون متن ارائه شده است